

VKP(b) CK Lietuvos biuro vaidmuo slopinant partizaninį pasipriešinimą (1944 m. lapkritis–1947 m. kovas)

Straipsnyje nagrinėjamas vienos iš pagrindinių administracinių okupacinių sovietizavimo institucijų – VKP(b) CK Lietuvos biuro – vaidmuo organizuojant antisovietinio pasipriešinimo slopinimą 1944–1947 m. Tyrime stengiamasi atskleisti, kaip buvo vadovaujama kovai su pasipriešinimu, kokius sprendimus siūlė Maskvos emisarai ir kokia buvo jų įtaka malšinant pasipriešinimą, koks vaidmuo teko VKP(b) CK Lietuvos biurui bendroje represinėje sistemoje. Straipsnyje panaudota Rusijos valstybiniame socialinės ir politinės istorijos archyve, Rusijos Federacijos valstybės archyve ir Lietuvos ypatingajame archyve saugoma dokumentinė medžiaga.

ĮVADAS

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui Lietuva, Latvija ir Estija buvo tos imperijos teritorijos, kuriose komunistams reikėjo iš naujo atkurti stalininį režimą. Pagrindinė kliūtis, trukdanti integruoti Lietuvą į politinę, ekonominę, socialinę ir kultūrinę Sovietų Sąjungos sistemą, buvo masinis antisovietinis ginkluotasis ir neginkluotasis pasipriešinimas. Tai iš esmės buvo tautos savigynos reiškinys, reakcija į nepriklausomybės praradimą ir sovietų politiką, kuri lauzė gyvenimo sanklodą ir totalitariniam režimui įtvirtinti naudojo nežabotą prievartą ir terorą. Armijos Krajovos

pasipriešinimą dėl masinės prievartinės lenkų evakuacijos ir mažesnio gyventojų skaičiaus pavyko palaužti per maždaug pusantrų metų, o lietuvių pasipriešinimas buvo galutinai nuslopintas tik 1953 m.

1944 m. rudenį VKP(b) CK Lietuvos, Latvijos ir Estijos biurams buvo pavesta Baltijos šalyse intensyviai diegti sovietinę sistemą ir sunaikinti antisovietinį pasipriešinimą. Tai buvo specialios laikinos (veikė iki 1947 m. kovo 21 d.) partinės politinės institucijos, turėjusios iš esmės neribotus įgaliojimus, realią valdžią ir pavaldžios tik VKP(b) CK vadovybei. Šių biurų veikla iki šiol išlieka istorikų dėmesio objektas.

VKP(b) CK Lietuvos biuro (toliau – Lietuvos biuro) vadovo Michailo Suslovo politinį vaidmenį pokario Lietuvoje knygoje „Pilkasis kardinolas“¹ fragmentiškai aptarė Rojus Medvedevas ir Dmitrijus Jermakovas. Pirmasis plačiau Lietuvos biuro veiklą tyrė Vytautas Tininis². Jis padarė pagrįstą išvadą, kad nors ši okupacinė struktūra nenuslopino partizaninio sąjūdžio, bet atkūrė ir įtvirtino sovietinę politinę sistemą³. Vėliau, remdamasis kai kuriais Maskvos archyvų dokumentais, specialų straipsnį apie Lietuvos biuro vaidmenį slopinant pasipriešinimą parašė Henrikas Šadžius⁴. Juozas Starkauskas paskelbė SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinių Lietuvos SSR direktyvinius dokumentus⁵. Bet visi šie autoriai dar negalėjo plačiau naudotis Rusijos

valstybinio socialinės ir politinės istorijos archyvo (toliau – RVSPİA) dokumentais, kurie šiai temai itin svarbūs. Pasinaudojo kai kuriais RVSPİA šaltiniais, solidžiai ir gana plačiai M. Suslovo vaidmenį Lietuvoje ištyrė Donaldas O’Sullivanas⁶. Jo nuomone, M. Suslovo dar Stavropolyje įgyta patirtis, valdymo sistema „centras–regionai“ buvo perkelta į kitus regionus, pirmiausia į Pabaltijį, o paskui – į Rytų Europą⁷. Apie VKP(b) CK Pabaltijo respublikų biurų kaip kontrolės institucijų veiklą rašė Tynu Tannbergas⁸. Aleksandras Statijevas, remdamasis kai kuriais šiuo metu vėl įslaptintais RVSPİA dokumentais, atliko plačią pasipriešinimo judėjimų Baltijos šalyse ir Vakarų Ukrainoje analizę⁹. Maskvos archyvų šaltinius produktyviai panaudojo Jelena Zubkova¹⁰. Profesionaliai parengtoje ir gana nešališkoje monografijoje „Pabaltijys ir Kremlius“ ji teigia, kad Pabaltijo respublikose iki maždaug 1947 m. vidurio Maskvos vykdytą politiką sąlygiškai galima vadinti „atsargia sovietizacija“. Pasak istorikės, Lietuva, Latvija ir Estija pokario metais atliko „buferio teritorijų vaidmenį – jose buvo išbandytas kitoks nei „klasikinis“ (ikikarinis) sovietizacijos modelis“, o SSRS vadovybė, įvesdama ten savo valdymą, atsižvelgė į „specifines“ vietos sąlygas¹¹. Ji randa analogijų su „švelnia“ Maskvos įtaka Rytų Europos šalims iki 1947 m., Lietuvos sovietizavimą traktuoja kaip bendro sovietų įtakos plitimo proceso pokario Europoje dalį ir teigia, kad „diplomatinių“, be atviro diktato, sovietinės įtakos įvedimo Rytų Europoje formų paieškos atsispindėjo ir Baltijos regiono sovietizavimo politikoje¹². Tačiau ar šie teiginiai užtektinai paremti faktine medžiaga ir išsamia jos analize? Ar iš tikrųjų galima kalbėti apie atsargų Baltijos respublikų sovietizavimą 1944–1947 m.? Tirti RVSPİA VKP(b) CK Lietuvos biuro ir kiti fondai, Rusijos Federacijos valstybės archyvo (toliau – RFVA) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) empirinė medžiaga iš esmės

prieštarauja šioms nepagrįstoms teorinėms tezėms. Tai byloja jau pats Lietuvos biuro kaip centro tiesioginio valdymo padalinio įkūrimas, veikla ir jos rezultatai. Lietuvos biuras inspiravo LKP(b) CK ir išakmiai jam diktavo vykdyti „kadruų valymo“ ir negailestingos kovos su „buržuaziniu nacionalizmu“ politiką, vadovavo su pogrindžiu kovojančioms represinėms struktūroms, inicijavo 1945 m. vasaros trėmimus, masinius suėmimus, vykdė pramonės ir prekybos įmonių nacionalizaciją, taip pat gyventojus kiršinančią bei alinančią žemės ūkio politiką ir kt.¹³ Sunku tokią politiką laikyti „švelnia“ ar „be atviro diktato“, bet nesunku tai įrodyti. Šio straipsnio tikslas apibrėžtas siauriau – jame stengiamasi atskleisti tik vieną, bet labai svarbų Lietuvos biuro veiklos aspektą – vadovavimą kovai su antisovietiniu pasipriešinimu, tos kovos organizavimą ir kontrolę.

DIDĖJANTIS PASIPRIEŠINIMAS SOVIETŲ POLITIKAI 1944 M. RUDENĮ

Komunistų sugrįžimo 1944 m. vasarą Lietuva sulaukė visai kitokia, nei buvo 1940 m.: iliuzijos dėl „demokratinės liaudies valdžios“ žlugo, todėl dauguma Lietuvos gyventojų sovietų valdžią pasitiko šaltai arba priešiška. Kilo natūralus pasipriešinimas, kurį lėmė daugelis priežasčių: Lietuvos Respublikoje išugdytas patriotizmas, prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją, valstybės saugumo represijos ir teroras (karinės baudžiamosios NKVD operacijos, masiniai „antitarybinio elemento“ areštai, trėmimai, smurtas prieš civilius gyventojus). Pasipriešinimą lėmė ir sovietų valdžios laikinumo iliuzija, nepagrįstas tikėjimas greitai kilsiančiu Vakarų valstybių ir SSRS karu, nesutikimas kolaboruoti, noras kovoti su nežmoniška sistema ir kt. Šių priežasčių ir motyvų kompleksas 1944 m. vasarą–rudenį Lietuvoje sukėlė spontanišką, kai kuriose

apskirtyse organizuotą, bet daugelyje vietovių stichišką ir masinį pasipriešinimą sovietų politikai. Pats pasipriešinimo kilimo faktas savaime liudijo, kad sovietų politika buvo žiauri, tiesmuka, prieštaraujanti tautos išlikimui, jos gyvybiniams interesams.

Stiprus akstinas, pastūmėjęs nedelsiant priešintis, buvo paskelbta mobilizacija į Sovietų Sąjungos kariuomenę. 1944 m. liepos 27 d. Raudonosios armijos III Baltarusijos fronto Karo taryba įsakė Lietuvos teritorijoje pradėti mobilizaciją į Raudonąją armiją, o rugpjūčio 1 d. LKP(b) Centro komitetas ir LSSR Liaudies komisarų taryba (toliau – LSSR LKT) po Maskvos nurodymo nutarė pakartotinai mobilizuoti į sovietinę kariuomenę 18–35 metų vyrus¹⁴. Laikydama Lietuvą teisėta ir integralia SSRS dalimi, Sovietų Sąjungos vyriausybė nenumatė, kad šis sprendimas sukels masinį mobilizacijos boikotą. Keliadesimt tūkstančių vyrų ėmė slapstytis nuo mobilizacijos į RA miškuose, sodybose, vengti areštų, teroro ir telktis į ginkluotus partizanų būrius. Partizanai ėmė trikdyti valdžios įstaigų darbą, bausti kolaboruojančius pareigūnus, agituoti prieš mobilizaciją ir komunistinę okupacinę valdžią¹⁵.

Galvę nerimą keliančių signalų iš vietos, netrukus sureagavo SSRS valstybės saugumo vadovai. Jie suprato, kad pasipriešinimas kyla visoje užimtoje Lietuvos teritorijoje. Pirmasis bendras kovą su pasipriešinimu visoje respublikoje organizuojantis SSRS NKVD ir SSRS NKGB įsakymas (turimas omenyje pirmasis įsakymas, organizuojantis kovą visoje Lietuvoje, nes Lavrentijaus Berijos įsakymai dėl Vilniaus krašte veikusios Armijos Krajovos sunaikinimo pasirodė dar liepos ir rugpjū-

čio mėn.) paskelbtas 1944 m. spalio 12 d., kai LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui gen. mjr. Juozui Bartašiūnui buvo pavesta vadovauti pasipriešinimo slopinimui, o jo pagalbininkais paskirti LSSR valstybės saugumo liaudies komisarai Aleksandras Guzevičius ir NKVD 4-osios šaulių divizijos vadas gen. mjr. Pavelas Vetrovas. J. Bartašiūnas buvo įpareigotas vadovauti NKVD kariuomenės baudžiamosioms operacijoms, taip pat agentūriniam-operatyviam darbui, į Lietuvą atsiųstos kelios dešimtys prityrusių čekistų, pristatyta daug materialinių išteklių¹⁶. Masinis ukrainiečių (Ukrainos sukilėlių armijos) ir lenkų (Armijos Krajovos) pasipriešinimas Vakarų Ukrainoje, Vakarų Baltarusijoje ir Vilniaus krašte SSRS vidaus reikalų liaudies komisarą L. Beriją įtikino, kad vien jėga įveikti sukilėlius bus sunku. 1944 m. spalio 14 d. L. Berija Josifui Stalinui raportavo, kad Lietuvoje valstybės saugumo struktūros nukovė 415 ir suėmė 1 533 „banditus“, sulaukė 4 561 „antisovietinį elementą“. Ataskaitoje saugumo vadovas teigė, kad kovojant su pagrindžiu NKVD ir NKGB teks remtis vietiniais partiniais aktyvistais ir gyventojais, todėl greta represinių priemonių reikia stiprinti partines ir sovietines struktūras valsčiuose ir apskrityse, „gerinti partinį-politinį darbą kaime (laikraščiai, radijas, kinas, sovietinės literatūros platinimas ir kt.). <...> Sustiprinus partinį-sovietinį aparatą bei politinį ir kultūrinį darbą, kaime atsiras sąlygos, leidžiančios užtikrinti NKVD-NKGB operatyvinio darbo rezultatus likviduojant antisovietinį pagrindį“¹⁷, – rašė J. Stalinui, SSRS užsienio reikalų komisarui Viačeslavui Molotovui ir VKP(b) CK sekretoriui Georgijui Malenkovui* apibendrino L. Berija.

* Georgijus Malenkovas (1901–1988) – žymus sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK narys (1939–1957), VKP(b) CK sekretorius (1939–1946, 1948–1953), VKP(b) CK Kadro valdybos viršininkas (1939–1946), VKP(b) CK Organizacinio biuro narys (1939–1952), kandidatas į VKP(b) CK Politinio biuro narius (1941–1946), VKP(b) CK Politinio biuro narys (1946–1957), SSRS LKT pirmininko pavaduotojas (1944–1946), SSRS MT pirmininko pavaduotojas (1946–1953), SSRS MT pirmininkas (1953–1955).

Kad susidarytų objektyvesnį vaizdą, kas iš tiesų vyksta Lietuvoje, G. Malenkovas, tuo metu iš esmės valdęs šalį, spalio viduryje nusiuntė į Lietuvą inspektorių grupę. Susipažinę su padėtimi respublikoje ir surinkę informaciją, inspektoriai G. Malenkovui parengė pažymą „Dėl LKP(b) CK vadovavimo politiniam ir ūkiniam respublikos gyvenimui“¹⁸. Politinė padėtis respublikoje ir LKP(b) CK vadovybės veikla pažymoje vertinama labai kritiškai: „Lietuvos KP(b) CK, vadovaujantys LKT, Aukščiausiosios Tarybos darbuotojai arba nesuprato, arba nenori suprasti politinės padėties, kuri susiklostė respublikoje, kai ją išvadavo Raudonoji armija.“ Didelį inspektorių nepasitenkinimą sukėlė Antano Sniečkaus ir A. Guzevičiaus požiūris į lietuvių „buržuazinių nacionalistų“ areštus ir kovą su tautiniu pagrindžiu: „LKP(b) CK, LKT ir vadovaujantys liaudies komisariatų darbuotojai ne tik neorganizuoja kovos su tautos priešais buržuaziniais nacionalistais, bet neretai trukdo NKVD ir NKGB organams vykdyti šį darbą. Tokios pat nuomonės laikosi ir NKGB liaudies komisaras Guzevičius.“¹⁹ Kaip inspektorius informavo LSSR valstybės saugumo vadovai (Maskvos atsiųsti rusai), „<...> suimti bet kurį aktyvų buržuazinį nacionalistą lietuvių itin sunku. Tuo tarpu lenkų areštus NKGB liaudies komisaras Guzevičius sankcionuoja neskaitęs kaltinamosios medžiagos.“²⁰ Pradiniam komunistų valdžios atkūrimo etape LKP(b) vadovų orientacija į bendradarbiavimą su tautine inteligentija, politinio socialinio pagrindo paieškos buvo natūralus pragmatinis respublikos vadovų interesas, siekis pakelti savo autoritetą visuomenėje. Patraukta į savo pusę inteligentija turėjo legitimuoti LSSR vadovybę, apskritai sovietų valdžią ir suvaidinti galingo propagandinio įrankio vaidmenį telkiant socialinę atramą iš kitų visuomenės sluoksnių, bet Kremliaus inspektoriams tokia A. Sniečkaus ir A. Guze-

vičiaus pozicija atrodė nepriimtina. Vėliau, veikiami Maskvos emisarų, jie pakoregavo savo artikuliaciją ir elgseną „buržuazinių nacionalistų“ atžvilgiu.

Panašiai padėtis klostėsi Latvijoje ir Estijoje. SSRS vadovybė, matydama naujų respublikų vyriausybių pasimetimą, komunistų valdžios silpnumą ir kylantį masinį pasipriešinimą, jautė būtinybę įkurti Pabaltijo respublikose centrinės valdžios emisarų politines institucijas, kurios vadovautų respublikų įauginimui į stalininio režimo sistemą ir pasipriešinimo slopinimui. Tai netrukus ir buvo padaryta.

VKP(B) CK LIETUVOS BIURO ĮKŪRIMAS

VKP(b) CK Politinis biuras 1944 m. lapkričio 11 d. nutarimu įkūrė VKP(b) CK Lietuvos biurą sovietų politikai įgyvendinti²¹. Tokie pat biurai buvo įkurti Latvijoje ir Estijoje. Politinio biuro nutarime pareikšta, kad VKP(b) CK Lietuvos biuras įsteigtas siekiant suteikti pagalbą respublikos Centro komitetui stiprinant vadovavimą partinėms, sovietinėms ir ūkinėms organizacijoms. Politinio biuro vadovybė Lietuvos biurui išklė šiuos pagrindinius uždavinius: sustiprinti centrinių, vietinių partinių ir sovietinių įstaigų vadovybę ir aparatą, kelti jų autoritetą ir politinį aktyvumą, užkirsti kelią „buržuazinių nacionalistų ir kitų antisovietinių elementų“ veiklai, atkurti ir plėtoti pramonę, žemės ūkį, auklėti „dirbančiuosius“ „lenininės-stalininės SSRS tautų draugystės politikos dvasia“²². Be Lietuvos biuro žinios ir aprobavimo LKP(b) CK biuras, LSSR LKT, LSSR Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) Prezidiumas negalėjo savarankiškai spręsti svarbiausių respublikos politinio, ūkinio ir kultūrinio gyvenimo klausimų, o visi LKP(b) CK plenumai, „jų vedimas ir priimamos rezoliucijos, svarbes-

nieji LKP(b) CK biuro posėdžių nutarimai iš pradžių buvo aptariamai Lietuvos biuro posėdžiuose²³. T. Tannbergas pažymi, kad VKP(b) CK Pabaltijo respublikų biurų kaip priežiūros, konsultacinės ir pagalbinės institucijos sukūrimas nebuvo numatytas jokiuose partijos vidaus normatyviniuose dokumentuose²⁴. J. Zubkova VKP(b) CK Pabaltijo biurų organizavimą siejo su 1940 m. Baltijos šalyse buvusiu VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinių (emisarų) institucija, turėjusia kontroliuoti respublikų aneksiją ir sovietinių struktūrų kūrimą²⁵.

Pagrindinis Lietuvos biuro uždavinys buvo kuo sparčiau numalšinti lenkų ir lietuvių tautinį antisovietinį pasipriešinimą, respubliką sovietizuoti ir integruoti į politinę, ekonominę, kultūrinę ir socialinę Sovietų Sąjungos sistemą. Šis centrinės valdžios darinys ypač aktyviai reikėsi komunistinės ideologijos ir propagandos, kadru, kovos

su „buržuaziniu nacionalizmu“ srityse, vadovavo antisovietinio pasipriešinimo slopinimui. 1944–1947 m. jis buvo aukščiausioji okupacinė administracinė valdžios struktūra Lietuvoje, telkianti savyje visą realią valdžią. Šios institucijos sprendimus be išlygų privalėjo vykdyti LKP(b) CK, LSSR LKT ir LSSR AT.

Penkių asmenų (iš jų trys pagrindiniai) buvo VKP(b) CK atsiųsti emisarai rusai) Lietuvos biurui vadovavo fanatiškas bolševikas M. Suslovas*. Jo pavaduotojas Fiodoras Kovaliovas** kuravo LSSR LKT veiklą. Kiti nariai buvo SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinis Lietuvos SSR gen. ltn. Ivanas Tkačenka (Tkačenko)***, tiesiogiai atsakingas už pasipriešinimo slopinimą, vadovavimą represinėms struktūroms ir jų kontrolę (1945 m. sausio–balandžio mėn. jį pavadavo valstybės saugumo komisaras Dmitrijus Rodionovas****), LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus

* Michailas Suslovas (1902–1982) – žymus sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) Stavropolio krašto komiteto pirmasis sekretorius (1939–1944), VKP(b) CK narys (1941–1982), VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas (1944 m. lapkričio 11–1946 m. kovo 28 d.), VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdybos viršininkas (1947), VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos viršininkas (1947–1948), VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas (1949–1952), VKP(b) CK Organizacinio biuro narys (1946–1952), VKP(b) CK sekretorius (1947–1982), VKP(b) CK Agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas (1946–1982). Po A. Ždanovo mirties 1948 m. tapo pagrindiniu šalies ideologu. Vienas žymiausių ir įtakingiausių sovietinių politikų, uolus stalinizmo ideologas. Karačaijų deportacijos organizavimo 1944 m. dalyvis. Pokarinių represijų Stavropolio krašte organizatorius.

** Fiodoras Kovaliovas (1895–1961) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. Uzbekijos SSR LKT pirmininko pavaduotojas, Uzbekijos KP(b) CK biuro narys (1937–1940), SSRS prekybos ministro pavaduotojas (1940–1942), RSFSR LKT pirmininko pavaduotojas (1942–1944), VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininko pavaduotojas (1944 m. lapkričio 11 d.–1946 m. rugpjūčio mėn.). Kuravo Lietuvos ekonomiką.

*** Ivanas Tkačenka (1910–1955) – sovietinis valstybės saugumo veikėjas. 3-iojo rango valstybės saugumo komisaras, generolas leitenantas (1945). NKVD Stavropolio krašto valdybos viršininkas (1943–1944), SSRS NKVD (NKGB), MVD (MGB) įgaliotinis Lietuvos SSR (1944 m. gruodžio 14–1947 m. kovo 21 d.). Jo įsakymu 1941 m. liepos 20 d. Umanėje sušaudyti 767 iš Čertkovo miesto evakuojami kaliniai. 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. dalyvavo organizuojant Pavolgio, Krasnodaro ir Stalingrado sričių vokiečių tremimus. 1944 m. rudenį vadovavo vokiečių tremimo operacijai iš Piatigorsko, Železnovodsko, Jesentukų ir Mineralnėje Vody. Žr. H. B. Петров, *Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954. Справочник*, Москва, 2010, с. 846–847; RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 120, l. 142.

**** Dmitrijus Rodionovas (1906–1972) – SSRS NKGB (MGB) 2-osios valdybos viršininko pavaduotojas (1943–1946), SSRS NKGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus viršininkas (1945). Į Lietuvą komandiruotas 1944 m. gruodžio 16 d. ir paskirtas vadovauti NKVD (NKGB) Kauno operatyviam sektoriui. 3-iojo rango valstybės saugumo komisaras, generolas leitenantas (1945).

ir LSSR LKT pirmininkas Mečislovas Gedvilas. LSSR AT Prezidiumo pirmininko pareigos (jas tuomet ėjo Justas Paleckis) buvo simbolinės, neturinčios realios valdžios, todėl net neįtrauktos į Lietuvos biuro sudėtį.

Kaip politikas M. Suslovas buvo klastingas, bet atsargus, veikė nuosekliai, principinai ir ryžtingai. Būdamas tvirtų bolševikinių įsitikinimų, jis visais būdais kovojo su kitaminčiais, buvo prievartos ir represijų šalininkas, nepripažino kompromisų. M. Suslovas buvo apsiskaitęs, inteligentiškas, bet asketiškas ir mažai su kuo bendraujantis. Viešajame gyvenime oficialus, griežtas, bet korektiškas²⁶. Negėrė alkoholio, tenkinosi paprastu arba net prastu maistu, nors jo aplinkos žmonės (nomenklatūrininkai) tuo metu elgėsi kitaip. Net jo tvarkinga, bet nunešiota apranga neatitiko minimalių reikalavimų, keliamų tokio rango pareigūnui. Jaunystėje sirgo tuberkulioze, vėliau – cukriniu diabetu, buvo nervingas. Dirbant Stavropolio krašte ir Lietuvoje po rimtų pokalbių su pavaldiniais jį ištikdavo panašūs į epileptinius nerviniai priepuoliai²⁷.

Pirmasis VKP(b) CK Lietuvos biuro posėdis įvyko 1944 m. gruodžio 21 d. Pagrindinis jame buvo politinis žemės reformos klausimas. Tačiau svarbiausia respublikos sovietizavimo kliūtis, su kuria susidūrė ir kurią turėjo pripažinti Lietuvos biuras, buvo ginkluotasis ir neginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas. Norint visapusiškai pertvarkyti šalį „socializmo pagrindais“, pirmiausia reikėjo nuslopinti bet kokią režimo opoziciją. Partizanų tikslas buvo sutrukdyti šalies sovietizavimą iki įsivaizduojamo kilsiančio Vakarų valstybių ir SSRS karo.

MASINĖS KARINĖS BAUDŽIAMOSIOS OPERACIJOS 1944 M. GRUODŽIO– 1945 M. SAUSIO MĖN.

Pasipriešinimą malšino daugelis valstybinių institucijų, bet pagrindinės vadovujančios, organizuojančios ir nukreipiančios buvo šios: VKP(b) CK Sekretoriatas, VKP(b) CK aparatas, SSRS vidaus reikalų ir SSRS valstybės saugumo liaudies komisariatai su savo vietiniais padaliniais (LSSR NKVD ir LSSR NKGB), VKP(b) CK Lietuvos biuras ir LKP(b) CK biuras. Žinoma, vienas iš svarbiausių asmenų, vadovavusių pasipriešinimo slopinimui, buvo SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras L. Berija, kuriam buvo pavaldi NKVD vidaus ir pasienio kariuomenė. Siųsdami įvairias ataskaitas, pranešimus ir pažymas (jų išliko gana daug) su juo nuolatinį ryšį palaikė I. Tkačenka ir J. Bartašiūnas. Atitinkamai su SSRS valstybės saugumo liaudies komisaru Vsevolodu Merkulovu kontaktavo jo pavaldinys A. Guzevičius.

Vėlyvą 1944 m. rudenį dėl aktyvios lenkų ir lietuvių ginkluotojo pagrindžio veiklos politinė padėtis Lietuvoje sovietų valdžiai buvo tokia grėsminga, kad, be skubaus ir veiksmingo Maskvos įsikišimo, jos pakeisti buvo neįmanoma – reikėjo papildomų valstybės saugumo kariuomenės dalinių ir prityrusių saugumo karininkų operatyvininkų. Gruodžio 1 d. L. Berija informavo J. Staliną ir V. Molotovą apie partizaninio pasipriešinimo mastą Baltarusijoje (80 Armijos Krajevov grupių) ir Lietuvoje (84 lenkų ir lietuvių grupės). Kad „ryžtingai apvalytų teritoriją“, L. Berija komandiravo į Lietuvą savo pavaldintoją gen. plk. Sergejų Kruglovą*, buvo

* Sergejus Kruglovas (1907–1977) – sovietinis valstybės saugumo veikėjas, 2-ojo rango valstybės saugumo komisaras (1943), generolas pulkininkas (1945). SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pirmasis pavaduotojas (1943–1945), SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras, ministras (1945–1956), kandidatas į SSKP CK narius (1939–1952), SSKP CK narys (1952–1956). Baltijos šalių, Vakarų Ukrainos gyventojų, čekėnų ir ingušų pokario trėmimų vienas iš organizatorių ir vykdytojų.

papildomai perdислоkuoti 5 NKVD kariuomenės pulkai (6 020 karių)²⁸. Gruodžio 3 d. į Lietuvą atvykęs S. Kruglovas vėliau susitiko su I. Tkačenka, Lietuvoje dislokuotos NKVD kariuomenės vadais, LSSR NKVD ir NKGB vadovybe. Pradėtos telkti karinės čekistų pajėgos. L. Berijos gruodžio 8 d. įsakymu SSRS Lietuvos pasienio apygardos daliniai, vadovaujami gen. mjr. Michailo Byčkovskio, buvo atšaukti iš Lenkijos pasienio linijos apsaugos ir perdислоkuoti į Lietuvos gilumą. S. Kruglovas ėmė vadovauti masiškiausioms nuo sovietų sugrįžimo NKVD kariuomenės baudžiamosioms operacijoms. Iš viso pasipriešinimui slopinti buvo sutelkta 12 NKVD vidaus ir pasienio kariuomenės pulkų (16 370 kariškių), iš Maskvos ir kitų SSRS regionų atsiųsta šimtai prityrusių saugumo operatyvinių darbuotojų karininkų, visa Lietuvos teritorija suskirstyta į 9 NKVD ir NKGB operatyvinius sektorius²⁹. Pagal karinių operacijų planą NKVD pasienio daliniai kiekvienoje apskrityje veikė komendantūrų principu kartu su NKVD ir NKGB apskričių skyriais, NKVD vidaus kariuomenės 261-uuju ir 137-uuju šaulių pulkais, turėjo priskirtas veikimo teritorijas. Žvalgybos priemonėmis buvo nustatytas 61 veikiantis partizanų būrys. Saugumo duomenimis, NKVD pasienio kariuomenės masinės baudžiamosios operacijos metu iki gruodžio 20 d. 33 „banditų“ grupės buvo sunaikintos visiškai, o 7 – iš dalies³⁰. Kitais duomenimis, pasieniečiai operacijų metu sunaikino 15 partizanų dalių, nukovė 284 partizanus, suėmė iki 800 „banditų“ ar įtariamųjų³¹. Šie skaičiai iškreipia tikrą vaizdą, nes į nukautų partizanų skaičių saugumiečiai įtraukdavo ir didelę dalį nužudytų beginklių mobilizacijos į Raudonąją armiją vengusių jaunuolių ar kitų civilių gyventojų. Pavyzdžiui, žinoma, kad 1944 m. gruodžio 23–24 d. NKVD kariuomenė sudegino iki 48 sodybų Klepočių, Lizdų, Ryliškių, Druskininkų, Taručionių,

Krikštonių, Pieriškių ir Vertelkų kaimuose, ten buvo nužudyti 48 žmonės, daugiausia beginkliai civiliai³². Apie šias operacijas plačiai rašė Arvydas Anušauskas³³.

Gruodžio 24 d. I. Tkačenka išsiuntė M. Suslovui išsamią pasipriešinimo slopinimo ataskaitą (1944 m. liepos–gruodžio 20 d.), kurioje nurodyta, kad gruodžio 10–20 d. (karinių baudžiamųjų operacijų įkarštyje), neišsamiais duomenimis, buvo suimta 4 290 ir nukauti 927 „banditai“. Tuo tarpu nuo liepos vidurio iki gruodžio 10 d. buvo suimti 4 302, nukauti 662 „banditai“³⁴. Matyt, tokie masinių karinių operacijų rezultatai M. Suslovą tenkino. Apie tai galima spręsti iš jo pasisakymų, pasižymėjusių itin griežtu požiūriu į kovos su pogrindžiu metodus. LKP(b) CK IV plenumo 1944 m. gruodžio 22 d. jis kalbėjo: „Koks gi respublikos partinės organizacijos uždavinys šioje buržuazinių nacionalistinių ir buožinių elementų aktyvavimosi akivaizdoje? Jos uždavinys yra organizuoti buržuazinių nacionalistinių gaujų sutriuškinimą ir padaryti tai per trumpiausią laiką“; „Į buožinį ir buržuazinį terorą ir bauginimus turime atsakyti rūsčiai ir negailestingai. Už kiekvieną buržuazinių nacionalistų, lietuviškųjų-vokiškųjų ir lenkiškųjų-vokiškųjų banditų nužudyto darbuotojo, sovietinio patrioto galvą turi nulėkti 10 banditų galvų! Greitas, ryžtingas ir negailestingas susidorojimas su žudikais, banditais, išdavikais ir liaudies priešais išsaugos šimtus, tūkstančius Lietuvos darbo žmonių gyvybių ir sudarys sąlygas sparčiau atkurti gyventojams normalias gyvenimo sąlygas.“³⁵ Šios direktyvos suteikdavo represinėms struktūroms pakankamai laisvės daryti karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmogiškumui – partiniuose dokumentuose jie būdavo įvardijami kaip „socialistinio teisėtumo pažeidimai“.

Žiemą įvyko laikinų kadro pokyčių. 1945 m. sausio 11 d. I. Tkačenką pakeitė

NKVD ir NKGB Kauno operatyvinio sektoriaus viršininkas valstybės saugumo komisaras D. Rodionovas. I. Tkačenka 1945 m. sausio 11–vasario 26 d. ėjo SSRS NKVD įgaliotinio I Pabaltijo frontui pareigas, o vasario 26–balandžio 9 d. – SSRS NKVD įgaliotinio Kuršo kariuomenės grupei pareigas. Pažymėtina, kad sausio 15 d. M. Suslovas prašė G. Malenkovo ir L. Berijos palikti I. Tkačenką, nes „Bartašiūnas ir Guzevičius blogai susitvarko su darbu“³⁶. Balandžio 9 d. I. Tkačenka vėl pradėjo eiti pareigas Lietuvos biure.

Visą 1945 m. sausį NKVD kariuomenė toliau siautėjo Lietuvoje. Mažai žinoma apie D. Rodionovo kaip SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinio Lietuvos SSR veiklą. Sausio 29 d. D. Rodionovas, J. Bartašiūnas ir A. Guzevičius išleido bendrą direktyvą operatyvinių sektorių ir grupių viršininkams, NKVD ir NKGB apskričių skyriams, kurioje siūlė „iš esmės pertvarkyti darbą su agentūriniu-informaciniu tinklu“, verbuoti naujus agentus, tinkamai panaudoti NKVD kariuomenę ir sribų batalionus. Vasario 10 d. D. Rodionovas ir J. Bartašiūnas raportavo L. Berijai ir V. Merkulovui, kad „įvykdytomis agentūrinėmis ir kariuomenės priemonėmis Lietuvos SSR NKVD ir NKGB smogė didelį operatyvinį smūgį Lietuvoje veikiančioms ginkluotoms banditų gaujoms“. Jis pateikė šiuos sausio mėn. operacijų rezultatus: sunaikintos 136 partizanų grupės, nukauti 1 242 ir sulaikyti 2 653 „banditai“, sulaikyti 3 372 vengiantys tarnauti Raudonojoje armijoje ir 228 dezertyravę iš jos asmenys. Iš viso sausio mėn. sulaikyti ir suimti 11 655 asmenys. Operacijose dalyvavusi I Pabaltijo ir III Baltarusijos frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenė vasario mėn. buvo išsiųsta į Rytprūsius³⁷. Žinoma, kad J. Bartašiūnas, A. Guzevičius ir D. Rodionovas telefonogramoje SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui S. Kruglovui

kovo mėn. pranešė, kad „Lietuvoje rasta ir pasirengta iškeldinti 300 vokiečių šeimų, kurias sudaro tūkstantis žmonių“, ir prašė skirti 55 vagonus iki Kniaz Pogosto geležinkelio stoties Komijoje³⁸. Lietuvos vokiečiai buvo tremiami 1945 m. balandžio 22–26 d. Tada į Tadžikijos SSR išvežti 908 žmonės, daugiausia vokiečiai³⁹ (tuo metu į pareigas jau buvo grįžęs I. Tkačenka).

D. Rodionovo vaidmuo buvo trumpalaikis, galbūt kiek suaktyvinęs agentūrinį represinių struktūrų darbą. Balandžio 9 d. grįžęs į pareigas I. Tkačenka vėl ėmėsi energingai vadovauti represinėms struktūroms.

1945 m. balandžio 16 d. vyko LKP(b) CK V plenumas. M. Suslovas jame skaitė platų pranešimą, patvirtinantį ir išplečiantį kadrų valymo politiką. Jis apžvelgė represinės kampanijos rezultatus ir su pasitenkinimu pažymėjo, kad „paskutiniu metu respublikoje atliktas reikšmingas darbas atskleidžiant nusikalstamą buržuazinių nacionalistų veiklą ir užkertant jai kelią“⁴⁰. 1945 m. saugumo teroras pasiekė dar neregėtą mastą: sausio–gegužės mėn. NKVD surengė 3 432 karines baudžiamąsias operacijas, nukovė ir nužudė 5 214 partizanų ir beginklių civilių, suėmė 23 213 žmonių⁴¹. Vis dėlto pasipriešinimas, kad ir patyręs didelių nuostolių, išliko stiprus.

PSICHOLOGINIO POVEIKIO PRIEMONĖS (AMNESTIJA)

Besislapstantys vyrai buvo pagrindinis laisvės kovotojų būrių gausėjimo šaltinis. 1945 m. sausio 1 d. duomenimis, net 58 620 vyrų slapstėsi (nebūtinai miške) nuo šaukimo į kariuomenę⁴². M. Suslovui tapo aišku, kad nepavyks vien karine jėga greitai nuslopinti pasipriešinimo. Reikėjo ieškoti nestandartinių malšinimo priemonių. Griebtasi psichologinio poveikio būdų.

Lietuvos biuro vadovas išskėlė iniciatyvą pasitraukusiems į miškus vyrams paskelbti amnestiją. M. Suslovas asmeniškai su respublikos vadovais aptarė ir redagavo LKP(b) CK vadovybės kreipimosi „Į lietuvių tautą“ tekstą, kuris buvo paskelbtas 1945 m. vasario 10 d. oficialiame valdžios laikraštyje „Tiesa“⁴³. Laikas pasirinktas neatsitiktinai – ką tik buvo pasibaigusios masinės baudžiamosios saugumo operacijos. Amnestija buvo skelbiama LKP(b) CK, LSSR LKT ir LSSR AT Prezidiumo vardu, šioms institucijoms atstovavo A. Sniečkus, M. Gedvilas ir J. Paleckis. Pirmoji amnestija nesulaukė didelio atgarsio ir nebuvo labai sėkminga – iki birželio į NKVD skyrius atėjo legalizuotis 8 896 žmonės (daugiausia lenkai iš Armijos Krajovos, nes jos vyriausioji vadovybė vasario mėn. paskelbė nutraukianti pasipriešinimą ir demobilizuojanti karius)⁴⁴.

Padėtis gana smarkiai pasikeitė Europoje pasibaigus karui. 1945 m. gegužės 24 d. Lietuvos biuro posėdyje, skirtame visapusiškai kovos su pogrindžiu stiprinimui, J. Bartašiūnui buvo nurodyta artimiausiomis dienomis paskelbti spaudoje atsišaukimą į besislapstančius gyventojus „Lietuvos SSR vyriausybės kreipimosi į lietuvių liaudį dvasia“, be to, išleisti jį atskira brošiūra 50 tūkst. egz. tiražu⁴⁵. Gegužės 25 d. J. Bartašiūnas respublikinėje spaudoje paskelbė M. Suslovo redaguotą ir

vizuotą atsišaukimą „Su šaknimis išraukime pikčiausius lietuvių tautos priešus – lietuviškai vokiškuosius nacionalistus“⁴⁶. Taip pat buvo išleista atskira brošiūra „Visiems laikams baigti su lietuviškai vokiškaisiais nacionalistais“⁴⁷. Pergalės prieš Vokietiją proga M. Suslovo iniciatyva LKP(b) CK (pasirašė A. Sniečkus), LSSR LKT (pasirašė M. Gedvilas) ir LSSR AT Prezidiumas (pasirašė J. Paleckis) 1945 m. birželio 3 d. „Tiesoje“ paskelbė antrą amnestiją nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją besislapstantiems asmenims ir pogrindžio dalyviams. M. Suslovo redaguotą ir vizuotą jos tekstą Lietuvos biuras aprobavo gegužės 31 d.⁴⁸ 1945 m. liepos 7 d. Bogdanas Kobulovas*, Arkadijus Apolonovas** ir I. Tkačėna pranešė L. Berijai, kad Lietuvoje vos per 10 dienų (1945 m. birželio 25–liepos 5 d.) NKVD skyriuose legalizavosi 5 435, o per mėnesį (birželio 1–30 d.) – 10 720 asmenų, nukauta 1 316 partizanų. Ši informacija buvo perduota J. Stalinui, V. Molotovui ir G. Malenkovui. „Kaip matote iš pateiktų skaičių, – rašė pareigūnai L. Berijai, – eilinių banditų, dezertyrų ir vengiančiųjų tarnauti Raudonojoje armijoje legalizacija vyksta gana sėkmingai.“⁴⁹

Vokietijos kapituliacija sumažino galimybę tarnaujantiems Raudonojoje armijoje žūti fronte, todėl antroji amnestija, suderinta su masinėmis baudžiamosiomis NKVD

* Bogdanas Kobulovas (1904–1953) – sovietinis valstybės saugumo veikėjas, generolas pulkininkas (1945). SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas (1941–1943), SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pirmasis pavaduotojas (1943–1945), SSRS vidaus reikalų ministro pirmasis pavaduotojas (1953). Artimas L. Berijos bendradarbis ir vienas iš pagrindinių represijų Baltijos šalyse organizatorių. 1944 m. čečėnų, ingušų, Krymo totorių, bulgarų, graikų, armėnų, turkų, kurdų trėmimų organizatorius ir vykdytojas. Kaip artimas L. Berijai žmogus, 1953 m. suimtas, nuteistas ir sušaudytas.

** Arkadijus Apolonovas (1907–1978) – sovietinis valstybės saugumo veikėjas, generolas pulkininkas (1943). SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas kariuomenei (1942–1946), SSRS NKVD vidaus kariuomenės Vyriausiosios valdybos viršininkas (1944–1946), SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojas (1946–1948), SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojas kariuomenei (1950–1951). Vienas pagrindinių represijų Baltijos šalyse organizatorių ir vykdytojų.

kariuomenės operacijomis ir trėmimais, paskatino masinę legalizaciją. Daugelis pasipriešinimo dalyvių taip stengėsi išsaugoti savo šeimas nuo tremties, o patys – išvengti suėmimo ar žūties. NKVD duomenimis, 1945 m. birželio 1–gruodžio 1 d. buvo legalizuoti 4 847 partizanai*, 2 428 dezertyrai ir 33 374 vengiantys tarnauti armijoje asmenys⁵⁰. Preliminariais skaičiavimais, tai galėjo būti absoliuti dauguma vengusių mobilizacijos į Raudonąją armiją ir dezertyravusių iš jos asmenų ir maždaug 50–65 proc. visų tada veikusių ginkluotų partizanų**.

Masinę legalizaciją galima būtų vertinti kaip Lietuvos biuro strateginę sėkmę. Kai kurie faktai rodo⁵¹, kad vėliau didelė dalis tada legalizuotų asmenų buvo vienaip ar kitaip represuoti – ištremti ar suimti, bet koks tai buvo nuošimtis nuo visų legalizuotųjų, sunku pasakyti.

1945 M. VASAROS MASINĖ KARINĖ BAUDŽIAMOJI KAMPANIJA

1945 m. pavasarį pasipriešinimas komunistinei okupacinei valdžiai pasiekė kulminaciją – miškuose, sodybose tada slapstėsi 60–65 tūkst. vyrų (partizanų, vengiančių tarnauti kariuomenėje šauktnių ir dezertyrų iš Raudonosios armijos)⁵². Per mėnesį partizanai surengdavo po kelis šimtus įvairių akcijų. Jie užimdavo mieste-

lius, užpuлдavo ir sušaudydavo partinius ir sovietinius aktyvistus, atliekančius įvairias vyriausybines užduotis, baudavo valdžiai talkinančius civilius, konfiskuodavo valstybinių įstaigų turta. Dėl aktyvios pagrindžio veiklos valdžios aktyvistai negalėdavo apylinkėse vykdyti vyriausybinių užduočių ir beveik neišvykdavo iš valsčių centrų⁵³. 1945 m. gegužės 8 d. I. Tkačenka raportavo L. Berijai ir V. Merkulovui apie padėtį Lietuvoje ir kovą su tautiniu pagrindžiu. Jo manymu, buvo padaryta labai daug – Kaune, Vilniuje ir Šiauliuose sutriuškinti Lietuvos laisvės armijos apygardų ir apskričių štabai. I. Tkačenka prašė iš Lietuvos kalėjimų išvežti 800 teisiamųjų, nes trūksta vietos (kas mėnesį kalėjimus papildydavo apie tūkstantis kaltinamųjų), o pogrindyje ir partizanų būriuose dirbantiems NKVD ir NKGB agentams kaip atlygį ar paskatinimą skirti avalynės, medžiagų, laikrodžių, portsigarų ir kitų „vertybių“⁵⁴.

Norėdamas suvaldyti grėsmingą sovietų valdžiai padėtį, 1945 m. gegužės 24 d. M. Suslovas sušaukė specialų Lietuvos biuro posėdį, kuriame buvo priimtas nutarimas dėl visokeriopo kovos su pasipriešinimu stiprinimo. Posėdyje dalyvavo M. Suslovas, F. Kovaliovas, I. Tkačenka, A. Sniečkus, M. Gedvilas, J. Paleckis, LKP(b) CK agitacijos ir propagandos sekretorius Kazys Preikšas, LKP(b) CK trečiasis sekretorius Kazimieras Liaudis*, J. Bartašiūnas, A. Gu-

* Iš tikrųjų šis skaičius turėjo būti bent dukart didesnis, nes daugelis partizanų prisistatydavo į NKVD skyrius be ginklų – kaip slapstėsi nuo mobilizacijos jaunuoliai. Atitinkamai turėtų būti mažesnis legalizavusių besislapsčiusių nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją ir dezertyravusių iš jos asmenų skaičius.

** Žinomi gana tikslūs Vytauto apygardos Tigro rinktinės, kurios veikimo teritorija apėmė pusę Švenčionių apskrities (8 valsčius), duomenys. Tenai nuo 1945 m. birželio 16 d. iki 1949 m. kovo 9 d. žuvo 159 partizanai, 150 partizanų saugumas legalizavo, 32 suėmė, 7 dingo be žinios, 1 nusižudė. 1949 m. kovo 9 d. liko partizanauti 39 žmonės, keletas slapstėsi pavieniui. Veikiausiai panašus vidutinis santykis vyravo visoje Lietuvoje. Duomenys iš: Vytauto apygardos Tigro rinktinės vado Vinco Žaliaduonio-Djakomo 1949 m. kovo 19 d. raštas „Kaip turime kovoti toliau“, *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.). Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2003, p. 237.

zevičius, LSSR žemės ūkio ministras Vladas Vildžiūnas**, LSSR generalinės prokuratūros atstovas B. Bodekas, SSRS NKVD Pabaltijo apygardos Vidaus kariuomenės valdybos viršininkas Andrejus Golovka (Golovko), NKVD Lietuvos apygardos Pasienio kariuomenės valdybos viršininkas gen. mjr. Michailas Byčkovskis, NKVD kariuomenės prokuroras Pirogovas, NKVD vidaus kariuomenės 4-osios šaulių divizijos vadas gen. mjr. P. Vetrovas, Lietuvos biuro nariai V. Suchininas, Tupikovas ir NKVD Ukmergės skyriaus viršininkas Nikitinas. Nutarime pareikšta, kad NKVD ir NKGB „nepertvarkė savo darbo pagal naują prieš taktiką“. Partijos ir saugumo struktūros gavo daug direktyvinių nurodymų stiprinti jėgos struktūras, komplektuoti NKVD valsčių skyrius, negailestingai kovoti su partizanų junginiais, organizuoti viešus parodomuosius suimtų partizanų teismus. Lietuvos biuras prašė L. Beriją atsiųsti papildomų NKVD kariuomenės dalinių ir iš kiekvienos apskrities išstremti po 50–60 „banditų vadų ir teroristų“ šeimų⁵⁵.

Reaguodamas į Lietuvos biuro prašymą, L. Berija birželio 3 d. komandiravo į Lietuvą savo pavadootoją NKVD kariuomenei gen. plk. A. Apolonovą ir SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavadootoją gen. ltn. B. Kobulovą, kurie turėjo vadovauti numatytoms masinėms baudžiamosioms NKVD kariuomenės operacijoms. Taip pat jis prašė J. Stalino leisti išstremti iš Lietuvos iki 1 000 partizanų šeimų narių⁵⁶. Leidimas

buvo gautas. Atvykę su prityrusių čekistų komanda, saugumo vadovai organizavo žiaurias masines baudžiamąsias NKVD kariuomenės ir strībų batalionų operacijas prieš partizanus, kurių metu buvo ne tik naikinami laisvės kovotojai, bet dažnai žudomi, suimami, kankinami pogrindžio rėmėjai, vengiantys tarnybos Raudonojoje armijoje jaunuoliai ir kiti civiliai gyventojai, atsidadę operacijų vietose⁵⁷. L. Berijos nurodymu A. Apolonovas ir B. Kobulovas organizavo pirmąjį masinį partizanų šeimų trėmimą. Jis vyko 1945 m. liepos 17–rugsėjo 3 d. Tada NKVD iš Lietuvos ištrėmė apie 6 320 partizanų šeimų narių⁵⁸.

Saugumiečių teroras įgavo tokį mastą, kad net operacijoms vadovavę A. Apolonovas, I. Tkačenka ir J. Bartašiūnas liepos 29 d. išleido įsakymą visų represinių struktūrų vadams, kuriame rašė apie „šiuurkščiausias revoliucinio teisėtumo pažeidimus, daromus paskirų NKVD-NKGB darbuotojų ir NKVD kariuomenės kariškių“, ir nurodė visų rūšių padalinių vadams „visiems bendradarbiams išaiškinti, kad už savivalę, plėšimus, vagystes, mušimą ir neteisėtus piliečių areštus kaltininkai bus nedelsiant perduoti karo tribunolo teismui“⁵⁹. Vėliau dar ne kartą I. Tkačenka ir kiti Lietuvos biuro nariai turėjo pripažinti masinius „socialistinio teisėtumo pažeidimus“, vykdytus NKVD ir NKGB struktūrų, milicijos, prokuratūros, partijos ir valstybinių įstaigų pareigūnų⁶⁰. Už nekaltos formuluotės „socialistinio teisėtumo pažeidimai“ slypėjo masinis teroras –

* Kazimieras Liaudis (1901–1989) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas, generolas majoras (1956). LKP(b) CK sekretorius, atsakingas už žemės ūkį (1944–1945), LKP(b) CK trečiasis sekretorius (1945–1947), LSSR žemės ūkio ministras ir Ministrų Tarybos pirmininko pavadootojas (1947–1950), LKP(b) Klaipėdos srities komiteto pirmasis sekretorius (1950–1952), LSSR vidaus reikalų ministras (1953–1954), LKP(b) CK ir LKP(b) CK biuro narys (1940–1960).

** Vladas Vildžiūnas (1909–1962) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. LKP(b) Ukmergės apskrities komiteto pirmasis sekretorius (1944–1945), LSSR žemės ūkio ministras (1945–1947), LKP(b) Panevėžio apskrities komiteto pirmasis sekretorius (1947–1950), LKP(b) Kauno srities komiteto skyriaus vedėjas.

taikių gyventojų ir pasipriešinimo dalyvių, jų rėmėjų ir šalininkų sodybų deginimai, žudymas, kankinimai, psichologinis ir fizinis smurtas, bauginimai, prievartavimai, vagystės ir ginkluoti plėšimai.

1945 m. liepos 11 d. I. Tkačenka pasirašė direktyvą NKVD operatyvinių sektorių, NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkams, kurioje perspėjo, kad daugelyje Lietuvos vietų bus stengiamasi sužlugdyti laiško J. Stalinui pasirašymo kampaniją sovietų valdžios įvedimo respublikoje penktųjų metinių proga. Emisaras nurodė nedelsiant pasitelkti visą agentų ir informatorių tinklą siekiant atskleisti asmenis, kurie rengiasi trukdyti šiai kampanijai, o „[v]isus asmenis, žlugdančius laiško drg. Stalinui svarstymą, rengiančius kokius nors išsišokimus ryšium su švente, – areštuoti“⁶¹. Nors buvo dedama daug pastangų, M. Suslovo sumanyta laiško pasirašymo kampanija iš esmės žlugo.

Liepos pradžioje M. Suslovas pirmą kartą parašė J. Stalinui išsamią Lietuvos biuro darbo ataskaitą, kurioje teigė, kad Lietuvos biuras dėmesingai ir „kasdien vadovauja“ partinėms organizacijoms NKVD ir NKGB kovoje su pogrindžiu, o suaktyvėjusio pasipriešinimo priežastimi laikė tai, kad „priešui nebuvo parodyta reali mūsų jėga“. Kaip Lietuvos biuro nuopelnus jis nurodė sribų batalionų sukūrimą ir sustiprinimą (10 000 narių), Lietuvos laisvės armijos ir Armijos Krajovos vadovybės sunaikinimą, masinius „antitarybinio elemento“ areštus: 1944 m. gruodžio–1945 m. liepos mėn. (t. y. nuo Lietuvos biuro įkūrimo) suimti 22 554 asmenys (nuo 1944 m. liepos – 27 119 žmo-

nių), nukauta 6 514 „banditų“ (nuo 1944 m. liepos sunaikintos 493 „banditinės grupės“, nukauti 7 174 „banditai“^{*}). Vengdamas J. Stalino nemalonės, visą atsakomybę už kulminaciją pasiekusį pasipriešinimą ir susikomplicavusią sovietizavimo eigą jis suvertė Lietuvos partinei vadovybei, apkaltindamas ją neryžtingumu ir silpnumu, taikstymusi su „buržuaziniais nacionalistais“⁶².

1945 m. liepos 24 d. Lietuvos biuras konstatavo, kad nevykdomas gegužės 24 d. nutarimas dėl „piktybiškų banditų“ ir „teroristų“ viešų parodomųjų „teismo procesų“ organizavimo. Parodomieji „teismai“ turėjo daryti visuomenei propagandinį atgrasomąjį poveikį, parodyti, kas Lietuvoje yra padėties šeimininkai, sugebantys sugauti ir nubausti „tautos priešus“. Kritika pareikšta J. Bartašiūnui, A. Guzevičiui, NKVD kariuomenės karo tribunolo prokurorui S. Grimovičiui ir NKVD kariuomenės karo tribunolo pirmininkui pplk. Aleksejui Chaliavinui. J. Bartašiūnas ir LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas gen. mjr. Dmitrijus Jefimovas^{**} buvo įpareigoti peržvelgti „banditų“, „liaudies priešų“ ir „nacionalistinių organizacijų narių“ bylas ir atrinkti klausyti atviruose teismo posėdžiuose apskričių ir valsčių centruose⁶³. Į kritiką buvo reaguota nedelsiant. Jau liepos 29 d. parodomasis viešas teismo farsas įvyko Šiaulių apskrities Gruzdžių miestelyje, kur NKVD kariuomenės karo tribunolas mirties bausme nuteisė tris partizanus. Rugsėjo mėn. karo tribunolas darbavosi Ukmergės, Raseinių, Šiaulių ir Alytaus apskrityse⁶⁴. 1945 m. NKVD kariuomenės karo tribunolas nuteisė

* Į šį skaičių įėjo ne tik žuvę partizanai, bet ir didelė dalis civilių: pogrindžio rėmėjų, šalininkų ir neutralių gyventojų.

** Dmitrijus Jefimovas (1904–1987) – LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas (1945 m. liepos 11–1945 m. rugpjūčio 4 d.), laikinai einantis LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pareigas (1945 m. rugpjūčio 4–1946 m. sausio 3 d.), LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras, ministras (1946 m. sausio 3–1949 m. vasario 23 d.). 1949 m. vasario 23 d. atšauktas į SSRS MGB.

8 675 asmenis, iš jų 468 (5,4 proc.) – mirties bausme. M. Suslovui toks sušaudytųjų procentas atrodė menkas. 1946 m. kovo mėn. rašydamas G. Malenkovui jis piktinosi: „Turint galvoje pablogėjusią politinę padėtį respublikoje, šios NKVD kariuomenės karo tribunolo bausmių politikos anaipol negalima laikyti griežta. Greičiau atvirkščiai. <...> Mūsų bausmių politika kelia nuostabą ir reikia ją ištaisyti.“⁶⁵

Savo ruožtu I. Tkačenkos netenkino minkštas ir neprofesionalus A. Guzevičius. 1945 m. rugpjūčio 2 d. A. Guzevičius iš LSSR NKGB vadovo posto buvo pašalintas. Į jo vietą atėjo racionalus ir prityręs gen. mjr. D. Jefimovas. Jis atitiko I. Tkačenkos interesus – iki 1947 m. kovo mėn. Lietuvoje jiedu buvo tvirtas saugumiečių tandemas. Rašytojas Michailas Ardovas* D. Jefimovą apibūdino taip: „Jeigu reikėtų apibūdinti Jefimovą, tai man jis priminė giljotinos peilį. Ne patį įrenginį, ne technikos išradimą, bet kaip tik peilį – baudžiantį, negailestingą... Be viso profesionalaus gudrumo ir proto, būta jame kažkokia žlugdančio primityvumo, tiesmukumo. Jautėsi absoliutus pasirengimas įvykdyti kiekvieną įsakymą.“⁶⁶ Gatvė Vilniuje, kur gyveno visa respublikos vadovybė, nakčiai būdavo „užrakinama iš abiejų pusių, kaip viduramžiais“. Ir vis dėlto dienos metu į D. Jefimovo buto vaikų kambarį buvo įmestas sprogstamasis užtaisas. Viskas baigėsi laimingai – jo dukros tada buvo mokykloje. Dar įdomesnis 1945 m. pabaigoje ar 1946 m. pradžioje nutikęs įvykis: NKGB Kauno skyriaus saugumiečiai turguje sulaikė M. Suslovo žmoną ir jos seserį, keičiančias cukrų į antikvarinius daiktus. Pats D. Jefimovas atvežė jas iš Kauno į Vilnių tiesiai pas M. Suslovą ir pasakė: „Michailai Andrejevičiaus, priim-

kite savo damas. Bet aš prašau jūsų ateityje apriboti jų aktyvumą. Jūs pats žinote, kokia dabar padėtis respublikoje...“ M. Suslovui šis ekscesas, matyt, labai nepatiko, bet teko karčią piliulę tytomis nuryti. Anot M. Ardovo, panaši istorija nutiko ir A. Sniečkaus žmonai Mirai Bordonaitei-Snieckuvienei. Ji buvo atsitiktinai susekta nelegaliai pardavinėjanti siuntinių, kuriuos lietuviai gaudavo iš Jungtinėse Valstijose gyvenančių giminaičių, prekes, t. y. spekuliuojanti. Įvyko nemalonus D. Jefimovo ir A. Sniečkaus pokalbis. Tą kartą, atrodo, viskas baigėsi ramiai, bet vėliau A. Snieckus ir M. Suslovas (jau grįžęs į Maskvą) susimokė ir jiems pavyko D. Jefimovą, kaip turintį kompromituojančios medžiagos, 1949 m. nušalinti nuo pareigų (šios informacijos, nepatvirtintos kitų nepriklausomų šaltinių, negalima laikyti visiškai patikima). Anot M. Ardovo, D. Jefimovas priėmė tai kaip „gyvenimo krachą“⁶⁷.

1945 m. rugpjūčio 15 d. VKP(b) Organizacinis biuras, susipažinęs su VKP(b) CK inspektorių ataskaita, priėmė Lietuvos partinę vadovybę griežtai kritikuojantį direktyvinį nutarimą, kuriame kaip pagrindinis vadovavimo trūkumas buvo nurodytas neryžtingumas ir operatyvumo stoka kovojant su tautiniu pogrindžiu. LKP(b) CK buvo kaltinamas neišplėtojęs puolimo prieš „buožinius nacionalistinius elementus“, „nekėlęs liaudies į kovą“, nedirbęs politinio darbo ir kt. LKP(b) lyderiai buvo įpareigoti pašalinti šiuos „trūkumus ir klaidas“⁶⁸. Pažymėtina, kad nutarime nė žodžiu neužsiminta apie Lietuvos biuro veiklą ir atsakomybę. M. Suslovas liko už kritikos ribų, nors CK inspektorių G. Malenkovui parengtoje ataskaitoje⁶⁹ Lietuvos biuras buvo kritikuotas kartu su LKP(b) CK biuru. Tai sunkoka paaiškinti –

* Šeštajame dešimtmetyje M. Ardovui keletą metų teko bendrauti su D. Jefimovu, nes geras jo bičiulis buvo vedęs D. Jefimovo dukterį.

nebent didėjančia M. Suslovo politine galia ir autoritetu Kremliaus vadovybės aplinkoje. Visa politinė atsakomybė už suaktyvėjusius partizanų būrius ir stringantį sovietizavimą buvo suversta LKP(b) CK.

1945 m. rugpjūčio 23–24 d. buvo sušauktas LKP(b) CK VII plenumas, skirtas apsvastyti CK rugpjūčio 15 d. nutarimui suaktyvinti kovą su pogrindžiu. M. Suslovas jame skaitė išplėstinį pranešimą, kuriame iš esmės atkartojo nutarime iškeltus uždavinius ir pabrėžė politinio darbo visuomenėje svarbą: „Būtina giliai suvokti, kad banditizmo negalima išnaikinti ir buržuazinę-nacionalistinę pogrindį negalima sėkmingai demaskuoti tik čekistinėmis-karinėmis priemonėmis, nepakeliant į kovą su juo plačiųjų masių, nepasitelkus šiam reikalui visų partinių ir tarybinių jėgų.“⁷⁰ Plenumė dalyvavo visi aukščiausių NKVD ir NKGB struktūrų (iki apskričių viršininkų) pareigūnai, I. Tkačenkos sušaukti atsiskaityti už vasaros „darbą“ A. Apolonovui ir B. Kobulovui⁷¹. Politinio-ideologinio darbo, masinės indoktrinacijos klausimus M. Suslovas plenumė nuolatos akcentavo greta kovos su nacionaliniu ginkluotuoju pogrindžiu aktyvinimo ir represijų stiprinimo.

PASKUTINIAI M. SUSLOVO VALDOMO LIETUVOS BIURO NUTARIMAI

1945 m. rudenį buvo priimti keli svarbūs nutarimai dėl kovos su pogrindžiu. Rugsėjo

7 d. Lietuvos biuras svarstė, kaip įgyvendinama VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimo dalis dėl pasipriešinimo slopinimo. Posėdyje dalyvavo M. Suslovas, F. Kovaliovas, I. Tkačenka, A. Sniečkus, Aleksandras Isačenka (Isačenko)*, M. Gedvilas, Borisas Burylinas**, K. Liaudis, Danijilas Šupikovas ir J. Bartašiūnas. Buvo priimtas kampanijų pobūdžio nutarimas „Dėl VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimo dalies dėl lietuviškai vokiškojo nacionalistinio pogrindžio ir jo ginkluotųjų gaujų likvidavimo“, kuriame konstatuota bloga kovos su pogrindžiu eiga apskrityse ir pareikalauta iš visų LKP(b) apskričių ir miestų komitetų, NKVD ir NKGB apskričių skyrių „ryžtingai atsikratyti nusiramavimo ir geraširdiškumo nuotaikų“, „per trumpiausią laiką likviduoti banditines formuotes ir grupes“, besąlygiškai vykdyti „nacionalistinio pogrindžio“ likvidavimo planus, kurti ginkluotas aktyvistų grupes, aprūpinti materialiniais ištekliais ir ginklais sribų būrius, dirbti apskrityse politinį darbą ir kt. Taip pat buvo priimtas sprendimas prašyti L. Berijos ir toliau tremti „aktyvių“ partizanų šeimas⁷². J. Bartašiūno įsakymu partizanų šeimų nariai buvo tremiami 1946 m. vasario 18–21 d. – tada išvežta 501 šeima (2 082 žmonės)⁷³.

Tačiau šio nutarimo nepakako, nes padėtis provincijoje beveik nesikeitė. M. Suslovas nuosekliai grįždavo prie svarbiausio klausimo ir po Lietuvą vėl pasklisdavo griežtos direktyvos. Antai 1945 m. spalio 15 d. nutarime „Dėl politinės padėties res-

* Aleksandras Isačenka (1903–1949) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) Maskvos srities komiteto sekretorius (1944), LKP(b) CK antrasis sekretorius (1944 m. gruodžio 30–1946 m. lapkričio 24 d.), LKP(b) CK biuro narys (1944–1946). 1946 m. atšauktas į Maskvą.

** Borisas Burylinas (1902–?) – sovietinis valstybės saugumo veikėjas, pulkininkas. Ukrainos SSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininkas (1943–1945), LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininkas (1945 m. birželis–1946 m. kovas), LSSR NKVD Kovos su banditizmu valdybos viršininko pavaduotojas (1946 m. kovas–1947 m. vasaris), MVD Kauno valdybos viršininko pavaduotojas (nuo 1947 m. rugpjūčio mėn.).

publikoje“ Lietuvos biuras kritikavo partines organizacijas ir nurodė „pabaigti su neleistinu pasyvumu“ kovojant su pogrindžiu Rokišio, Švenčionių, Jonišio, Marijampolės, Raseinių ir Panevėžio apskrityse, įtraukti į kovą ir apginkluoti partinį aktyvą, sustiprinti partinį politinį darbą. J. Bartašiūnas, D. Jefimovas ir P. Vetrovas buvo įpareigoti smarkiai pagerinti agentūrinį-operatyvinį darbą ir sukompaktuoti sribų batalionus⁷⁴.

1945 m. pabaigoje daugelyje valsčių komunistų valdžia buvo labai silpna, todėl lapkričio 10 d. Lietuvos biuras priėmė sprendimą prašyti VKP(b) CK kurti NKVD ir NKGB skyrius visuose 320 Lietuvos valsčių, taip pat prašė atsiųsti 470 NKVD ir NKGB „geriausiųjų operatyvinių darbuotojų, esančių centrinėse ir rytinėse šalies srityse“⁷⁵. Šis prašymas buvo patenkintas. Iš SSRS atsiųsti profesionalūs saugumiečiai, remiami NKVD kariuomenės dalinių ir sribų būrių, 1946 m. visuose valsčiuose ėmė nuosekliai kovoti su partizanais. Tai įgalino komunistų valdžią vis giliau skverbtis į dar palyginti laisvas kaimiškašias vietas, vis stipriau kontroliuoti provinciją.

Nuorodos

¹ P. Медведев, Д. Ермаков, „Серый кардинал“ М. А. Суслов: политический портрет, Москва, 1992.

² V. Tininis, „Grėsmingas Maskvos įrankis“, *Politika*, 1990, Nr. 22–24; Tas pats, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, p. 31, 189–190, 225–226, 267, 277; Tas pats, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, Vilnius, 1995, p. 38–39; *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. Sovietų Sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo vykdant nusikaltimus 1944–1953 m.*, t. 1: Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys = *The Crimes of the Communist Regime in Lithuania in 1944–1953. The Role of the Political Bodies, their Local Subdivisions and Collaborationists of the Soviet Union in Committing Crimes in 1944–1953*, Volume 1: A Historical Study

Apibendrinamas Lietuvos biuro ir savo veiklą, M. Suslovas 1946 m. sausio 30 d. tarnybiniame pranešime G. Malenkovui rašė: „Atsižvelgiant į respublikos politinę padėtį, visą laiką reikėjo imtis griežtų, netgi kraštutinių priemonių.“⁷⁶ Partizaninis pasipriešinimas, net ir vykstant žiauriam malšinimui ir masiniam legalizavimui, 1946 m. pradžioje išliko ganėtinai stiprus. M. Suslovui nepavyko pasiekti esminio lūžio, pakirsti besipriešinančios tautos, bet laisvės kovotojai ir jį remianti visuomenės dalis patyrė didžiulį nuostolių.

1946 m. kovo 28 d. VKP(b) CK Politinio biuro nutarimu M. Suslovas buvo atleistas iš Lietuvos biuro pirmininko pareigų, bet anaipol ne dėl netinkamo vadovavimo kovai su pogrindžiu ar sunkiai vykstančios Lietuvos integracijos į Sovietų Sąjungą. Grįžusį į Maskvą, J. Stalinas jį paskyrė VKP(b) CK Organizacinio biuro nariu. Lietuvos biuro pirmininku paskirtas Vladimiras Ščerbakovas, buvęs CK Kadro valdybos Partinių kadro skyriaus vedėjas.

(Pabaiga kitame numeryje)

and a Set of Documents in Facsimile, Vilnius, 2003, p. 44–48, 58–59; *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla: antroji sovietinė okupacija (1944–1953) = Political Bodies of the Soviet Union in Lithuania and their Criminal Activities Crimes: Second Soviet Occupation (1944–1953)*, Vilnius, 2008, p. 44–48.

³ *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, p. 59.

⁴ H. Šadžius, „VKP(b) CK Lietuvos biuro veikla organizuojant tautinio pasipriešinimo slopinimą“, *Lietuvos istorijos metraštis*. 1997, Vilnius, 1998, p. 240–270.

⁵ J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais*, Vilnius, 1998, p. 392–394.

⁶ D. O’Sullivan, „Reconstruction and Repression – the Role of M. Suslov in Lithuania, 1944–1946“, *Forum für Osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte*, Heft 1, 2000, S. 175–208.

- ⁷ Ibid., S. 208.
- ⁸ Т. Таннберг, *Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956)*, Москва, 2010, с. 19–37.
- ⁹ A. Statiev, *The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands*, New York, 2010, p. 99, 114, 146, 150, 151, 203.
- ¹⁰ Е. Зубкова, *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*, Москва, 2008, с. 139–145.
- ¹¹ Ibid., с. 128–130.
- ¹² Ibid., с. 129.
- ¹³ *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2015, p. 16–43.
- ¹⁴ L. Berijos 1944 m. rugpjūčio 3 d. pranešimas J. Stalinui, V. Molotovui, VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui ir A. Antonovui apie Armijos Krajo kariškių nuginklavimo operacijos rezultatus, RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 66, l. 124–129; LKP(b) CK ir LSSR LKT 1944 m. rugpjūčio 1 d. nutarimas „Dėl priemonių karo prievolinkų mobilizacijai vykdyti Lietuvos SSR“, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 36, l. 9–10.
- ¹⁵ L. Berijos 1944 m. gruodžio 1 d. tarnybinis pranešimas J. Stalinui ir V. Molotovui, RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 68, l. 59–60; SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvos SSR I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui apie kovą su lenkų ir lietuvių antisovietiniu pasipriešinimu, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 15–22.
- ¹⁶ *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 454–457.
- ¹⁷ *НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956)*, Москва, 2008, с. 260–261.
- ¹⁸ VKP(b) CK Kadru valdybos atsakingųjų inspektorių Kalošino ir N. Majorovo 1944 m. spalio mėn. aiškinamoji pažyma VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui „Dėl LKP(b) CK vadovavimo politikai ir ūkiniam respublikos gyvenimui“, RVSPIA, f. 17, ap. 117, b. 460, l. 12–20.
- ¹⁹ Ibid., l. 12.
- ²⁰ Ibid., l. 13.
- ²¹ VKP(b) CK Politinio biuro 1944 m. lapkričio 11 d. nutarimas „Dėl VKP(b) CK Lietuvos biuro organizavimo“, ibid., ap. 163, b. 1426, l. 136–137.
- ²² Ibid.
- ²³ H. Šadžius, op. cit., p. 241–242.
- ²⁴ Т. Таннберг, op. cit., с. 19.
- ²⁵ Е. Зубкова, op. cit., с. 140.
- ²⁶ Iš 1990 m. interviu su Jonu Macevičiumi (1944–1946 m. jis buvo LLKJS pirmasis sekretorius), V. Tininio asmeninis archyvas.
- ²⁷ Р. Медведев, Д. Ермаков, op. cit., с. 209.
- ²⁸ *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 137; L. Berijos 1944 m. gruodžio 1 d. tarnybinis pranešimas J. Stalinui ir V. Molotovui, RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 68, l. 59–60.
- ²⁹ SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvos SSR I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui apie kovą su lenkų ir lietuvių antisovietiniu pasipriešinimu, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 15–22.
- ³⁰ *На страже границ Отечества. Пограничные войска России в войнах и вооруженных конфликтах XX в.*, т. 3, Москва, 2000, с. 369.
- ³¹ Ibid., с. 367.
- ³² A. Anušauskas, *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius, 2012, p. 124.
- ³³ Ibid., p. 124–129.
- ³⁴ SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvos SSR I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui apie kovą su lenkų ir lietuvių antisovietiniu pasipriešinimu, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 15–22.
- ³⁵ M. Suslovo 1944 m. gruodžio 27 d. pranešimo LKP(b) CK IV plenumo stenograma, RVSPIA, f. 17, ap. 121, b. 368, l. 2–39; *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 156.
- ³⁶ H. Šadžius, op. cit., p. 252.
- ³⁷ J. Starkauskas, op. cit., p. 392–393.
- ³⁸ T. B. Burauskaitė, *Nukentėjusieji dėl kilmės. Lietuvos etninių vokiečių tremtis 1945 m.*, p. 239, http://briai.ku.lt/downloads/AHUK_18/18_231-251_Burauskaite.pdf [žiūrėta 2016 12 01].
- ³⁹ Ibid., p. 238.
- ⁴⁰ *Советская Литва*, 1945, balandžio 18.
- ⁴¹ A. Anušauskas, *Teroras 1940–1958 m.*, p. 135–136.
- ⁴² LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininko pplk. Gusevo 1945 m. sausio 17 d. informacinė pažyma apie mobilizacijos eigą LKP(b) CK Karinio skyriaus vedėjui P. Jakovlevui, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 188, l. 9–15.
- ⁴³ J. Paleckis, M. Gedvilas ir A. Sniečkus amnestiją pogrindžio dalyviams paskelbė 1945 m. vasario 9 d. kreipimesi „Į lietuvių tautą“, *Tiesa*, 1945, vasario 10, Nr. 32(562), p. 1–2.
- ⁴⁴ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas*, Vilnius, 1996, p. 216–217.

⁴⁵ VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas Nr. 5, RVSPiA, f. 597, ap. 1, b. 1, l. 108–114.

⁴⁶ J. Bartašiūnas, „Su šaknimis išraukime pikčiausius lietuvių tautos priešus – lietuviškai vokiškuosius nacionalistus“, *Tiesa*, 1945, gegužės 25, Nr. 120; Tas pats, „Su šaknimis išraukime pikčiausius lietuvių tautos priešus – lietuviškai vokiškuosius nacionalistus“, *Tarybų Lietuva*, 1945, Nr. 113, p. 2–3.

⁴⁷ J. Bartašiūnas, *Visiems laikams baigti su lietuviškai vokiškaisiais nacionalistais*, Vilnius, 1945.

⁴⁸ A. Sniečkaus, J. Paleckio ir M. Gedvilo kreipimasis „Brangūs broliai ir seserys! Tarybų Lietuvos piliečiai!“, VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas Nr. 5, RVSPiA, f. 597, ap. 1, b. 1, l. 108–114. M. Suslovo 1945 m. liepos 7 d. [ne anksčiau] ataskaita J. Stalinui apie VKP(b) CK Lietuvos biuro darbą, *ibid.*, b. 2, l. 1.

⁴⁹ B. Kobulovo, A. Apolonovo ir I. Tkačenkos 1945 m. liepos 7 d. pranešimas L. Berijai dėl eilinių partizanų, dezertyrų ir vengiančių tarnybos Raudonojoje armijoje asmenų legalizacijos, LYA, f. K-8, ap. 1, b. 97, l. 80, 269–274.

⁵⁰ LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininko valstybės saugumo pplk. B. Burylino 1946 m. vasario mėn. pažyma „Dėl 1944 m. liepos mėn.–1946 m. sausio 1 d. LSSR NKVD ir NKGB legalizavusių asmenų skaičiaus“, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 67, l. 33–34.

⁵¹ 1952 m. sausio 1 d. duomenimis, respublikoje gyveno 8 936 legalizuoti asmenys: 2 664 buvę partizanai, 4 696 vengę mobilizacijos į Raudonąją armiją arba iš jos dezertyravę ir 1 576 kiti nelegaliai gyvenę asmenys. Žr. LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 14 d. tarnybinis raštas SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojui gen. ltn. L. Canavai, *ibid.*, ap. 3, b. 56–30 (397), l. 1–4.

⁵² LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininko pplk. A. Gusevo 1945 m. sausio 17 d. informacinė pažyma apie mobilizacijos eigą LKP(b) CK Karinio skyriaus vedėjui P. Jakovlevui, *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 188, l. 9–15.

⁵³ L. Berijos 1945 m. birželio 10 d. pranešimas J. Stalinui, V. Molotovui ir G. Malenkoviui apie kovą su antisovietiniu pasipriešinimu, RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 96, l. 306–309.

⁵⁴ I. Tkačenkos 1945 m. gegužės 8 d. tarnybinis raštas L. Berijai ir V. Merkulovui, LYA, f. V-141, ap. 3, b. 3, l. 88–89.

⁵⁵ VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas Nr. 5, RVSPiA, f. 597, ap. 1, b. 1, l. 1.

⁵⁶ L. Berijos 1945 m. birželio 10 d. pranešimas J. Stalinui, V. Molotovui ir G. Malenkoviui apie kovą su antisovietiniu pasipriešinimu, RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 96, l. 306–309.

⁵⁷ M. Suslovo 1945 m. liepos 7 d. ataskaita J. Stalinui apie VKP(b) CK Lietuvos biuro darbą, RVSPiA, f. 597, ap. 1, b. 2, l. 1–36.

⁵⁸ Trėmimas buvo vykdomas remiantis SSRS NKVD 1945 m. birželio 16 d. nutarimu, žr.: A. Anušauskas, *Teroras 1940–1958 m.*, p. 210.

⁵⁹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys*, Kaunas, 1996, p. 156–158.

⁶⁰ I. Tkačenkos 1945 m. rugpjūčio 15 d. tarnybinis raštas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininko pavaduotojui F. Kovaliovui dėl VKP(b) CK Lietuvos biuro nutarimo „Dėl socialistinio teisėtumo pažeidimų Lietuvos SSR“ projekto, RVSPiA, f. 597, ap. 1, b. 1, l. 158–159; I. Tkačenkos 1945 m. lapkričio 25 d. pranešimas L. Berijai apie partinių ir sovietinių organizacijų politinį darbą, RFVA, f. 9401, ap. 2, b. 102, l. 41–49.

⁶¹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, p. 154.

⁶² M. Suslovo 1945 m. liepos 7 d. [ne anksčiau] ataskaita J. Stalinui apie VKP(b) CK Lietuvos biuro darbą, RVSPiA, f. 597, ap. 1, b. 2, l. 1–36; *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 247–252.

⁶³ VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. liepos 20–lapkričio 10 d. posėdžių protokolas Nr. 6, RVSPiA, f. 597, ap. 1, b. 1, l. 135–142.

⁶⁴ H. Šadžius, *op. cit.*, p. 264.

⁶⁵ E. Зубкова, *op. cit.*, c. 287.

⁶⁶ M. Ардов, „Легендарная Ординка“, *Новый мир*, 1994, № 5, c. 131–135.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 309–316.

⁶⁹ VKP(b) CK Reikalų valdybos viršininko D. Krupino, M. Jovčuko ir VKP(b) CK Kadruž valdybos Partinių kadruž skyriaus vedėjo V. Ščerbakovo 1945 m. rugpjūčio 3 d. pažyma G. Malenkoviui „Dėl politinės padėties Lietuvos SSR ir Lietuvos partinės organizacijos darbo“, RVSPiA, f. 17, ap. 117, b. 537, l. 21–34; *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 295–304.

⁷⁰ Ibid., p. 324.

⁷¹ J. Starkauskas, op. cit., p. 419.

⁷² VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. rugsėjo 7 d. nutarimas „Dėl lietuviškai vokiškojo nacionalinio pagrindžio ir jo gaujų likvidavimo“, RVSPJA, f. 597, ap. 1, b. 1, l. 140; *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 274–276.

⁷³ A. Anušauskas, *Teroras 1940–1958 m.*, p. 200–201.

⁷⁴ VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. spalio 15 d. nutarimas „Dėl politinės padėties respublikoje“, RVSPJA, f. 597, ap. 1, b. 1, l. 140; *Lietuvos*

sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai, p. 274–276.

⁷⁵ *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 278–279.

⁷⁶ M. Suslovo 1946 m. sausio 30 d. tarnybinis raštas G. Malenkovui, RVSPJA, f. 597, ap. 1, b. 24, l. 16; H. Šadžius, op. cit., p. 266.

Gauta 2017 03 27
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius